शिव अधिकारीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
अन्तर्गत महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्प
स, इलाम नेपाली विभागको
स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्षको दशौं पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
छायाँ खतिवडा (घिमिरे)

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-२-१-८५४-२००६

शैक्षिक वर्ष/भर्ना समूह :२०६८

नियमित दोश्रो वर्षको परीक्षा रोल नं.:१००८८

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग

इलाम, २०७४

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम अन्तर्गत नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षकी छात्रा छायाँ खतिवडा (घिमिरे)ले साहित्यकार शिव अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निकै लगनशीलतापूर्वक तयार पारिएको शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०७४/०५/२५

(१० सेप्टेम्बर २०१७)

....

रामप्रसाद गुरागाँई

सह-प्राध्यापक

शोधनिर्देशक

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

इलाम

स्वीकृतिपत्र

छाया घिमिरेद्वारा यस क्याम्पसको मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग अन्तर्गत स्नाकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत “शिव अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन” शीर्षकको शोध प्रबन्धलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनका निमित्त स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

(रामप्रसाद गुरागाँई)

सह-प्राध्यापक ....

विभागीय प्रमुख हस्ताक्षर

(रामप्रसाद गुरागाँई)

सह-प्राध्यापक ....

शोध निर्देशक हस्ताक्षर

(धरणीप्रसाद गौतम)

सह-प्रधाध्यापक (सेवा निवृत्त)

बाह्य परीक्षक ....

हस्ताक्षर

मिति :- २०७४/०६/०२ (१८ सेप्टेम्बर २०१७

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक श्री रामप्रसाद गुरागाँई ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी छु । व्यस्त समयको बाबजुद पनि शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा सहज प्रेरणाका साथ समुचित दिग्दर्शन गराई महत्वपूर्ण ज्ञानवर्द्धक सुझाव र सल्लाहका साथ अविष्मरणीय सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरुप्रति आजीवन ऋणी रहने छु ।

साहित्यकार शिव अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन नामक शीर्षक स्वीकृत गरी शोधपत्र लेख्ने सु-अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख तथा नेपाली विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति कृतज्ञ छु । यस शोधपत्र लेखनका सिलसिलामा गजल सम्बन्धी स्थापित मान्यता भएपनि सामग्री सङ्कलनमा कठिनाई भइरहेको बेला आवश्यक सल्लाह, सुझाव तथा सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने शोधनायक शिव अधिकारीप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसै सन्दर्भमा सल्लाह र सुझाव दिनुहुने सम्पूर्ण गुरुवर्ग, विद्वान् तथा प्रवुद्ध व्यक्तिहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो अध्ययनलाई यहासम्म ल्याईपुऱ्याउन घरायसी र व्यवहारिक कठिनाईलाई वास्तै नगरी हरपल पूर्णरुपमा समय प्रदान गर्नु हुने मेरा श्रीमान श्री दीपक घिमिरेप्रति सदैव ऋणी रहने छु । शोधपत्रको पाण्डुलिपि शुद्धरुपमा टङ्कन गर्नुहुने भद्रपुरका भाइहरू भोजराज बास्तोला र पवन बास्तोलाप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम, नेपाली विभागमा पेश गरिएको छ ।

समूह : २०६८

मिति : २०७४/०५/२५ (१० सेप्टेम्बर २०१७)

....

छायाँ खतिवडा (घिमिरे)

शोधसार

शिव अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोध प्रतिवेदन शोधसार

शिव अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधलेखलाई ६ वटा परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ । जम्मा १०१ पृष्ठ रहेको यो शोध प्रतिवेदनको पहिलो परिच्छेदमा शोधप्रस्तावको शीर्षक उल्लेख गरिएको छ । त्यस शीर्षक अन्तर्गत जम्मा बाह्रवटा उप-शीर्षकहरू रहेका छन् । तिनीहरूमा शोधप्रस्तावको शीर्षक, शोधप्रयोजन, शोधपरिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको औचित्य, महत्व र उपयोगिता, प्राक्कल्पना, शोधको सीमाङ्कन, सामग्री संकलन विधि, शोधविधि, शोधपत्रको रुपरेखाको बारेमा जम्मा ५ पृष्ठमा उल्लेख गरिएको छ भने दोस्रो परिच्छेदमा शोधनायकको जीवनी र व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको शीर्षकका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । यी उप-शीर्षकहरूमा शोधनायकको पृष्ठभूमिदेखि लिएर वंश परम्परा, पारिवारिक पृष्ठभूमि, जन्म र जन्मस्थान, बाल्यकाल, शिक्षा-दीक्षा, विद्यार्थी जीवनका प्रमुख गतिविधिहरू, संस्कार कर्महरू, कर्मक्षेत्रमा प्रवेश तथा सेवा, दाम्पत्य जीवन, पारिवारिक स्थिति र आर्थिक स्थितिको बारेमा संक्षिप्त रुपमा उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसैगरी शोधनायकका रुचि एवं स्वभाव, साहित्यिक लेखनमा प्रेरणा प्रदान गर्ने र प्रभाव पार्ने व्यक्तिहरू, प्रकाशित कृतिहरूको संक्षिप्त सूची, जीवन र साहित्य सम्बन्धी धारणा, शोधनायकले प्राप्त गरेका पुरस्कार एवं सम्मान र स्वदेश र विदेश भ्रमणका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । दोस्रो परिच्छेदको अन्तिम उप-शीर्षकमा शोधनायकको व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको अध्ययन गरिएको छ । यस उप-शीर्षक अन्तर्गत शारीरिक व्यक्तित्व, मानसिक व्यक्तित्व र साहित्यिक व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको बारेमा संक्षिप्त रुपमा उल्लेख गरी प्रष्ट्याउने काम गरिएको छ । दोस्रो परिच्छेदका उप-शीर्षकहरू १६ पृष्ठमा रहेका छन् ।

तेस्रो परिच्छेदमा गजल विधाको सैद्धान्तिक परिचय शीर्षक रहेको छ । यस शीर्षकमा जम्मा १० पृष्ठमा निम्नानुसारका उप-शीर्षकहरू गजल शब्दको व्युत्पत्ति, गजलको परिभाषा, गजलको संरचना, गजलका तत्वहरू नेपाली गजलको विकासक्रम रहेका छन् । तेस्रो परिच्छेदका उप-शीर्षकहरू शोधलेखनको पृष्ठ सङ्ख्या २२ देखि ३१ सम्म रहेका छन् । चौथो परिच्छेद शोधलेखको पृष्ठ सङ्ख्या ३२ देखि ३७ सम्म जम्मा ६ पृष्ठ रहेको छ । यसमा

नायकको साहित्यिक यात्रा र स्तर निर्धारण नामको शीर्षक रहेको छ । यस शीर्षक अन्तर्गत छ वटा उप-शीर्षक रहेका छन् । त्यसमा शोधनायकको साहित्यिक यात्रा र चरण विभाजन, गजल र कविताको विकासक्रममा शिव अधिकारीको उपस्थिति, चरण विभाजनको औचित्य, आधार र शिव अधिकारको साहित्यिक कृतिका आधारमा स्तर निर्धारण जस्ता उप-शीर्षक रहेका छन् ।

शोधलेखको पृष्ठ सङ्ख्या ३८ देखि ९८ सम्म जम्मा ६१ पृष्ठमा पाचौं परिच्छेद रहेको छ । यो शोधलेखको महत्वपूर्ण र लामो परिच्छेद पनि हो । यस परिच्छेदको शीर्षक शिव अधिकारीका साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन र विश्लेषण रहेको छ । यस शीर्षक अन्तर्गत ५ वटा उप-शीर्षकहरू रहेका छन् । ती उप-शीर्षकहरूमा यथार्थता गजल सङ्ग्रहको अध्ययन, गजल सङ्ग्रहको निष्कर्ष, धरतीको माटो गजल सङ्ग्रहको अध्ययन, गजल सङ्ग्रहको निष्कर्ष रहेका छन् । पाँचौ उप-शीर्षक बुकी फूलको मालाको अध्ययनलाई ७ वटा उपशाखा- शीर्षकमा विभाजन गरी अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । ती उपशाखा शीर्षकहरूमा कविता शब्दको व्युत्पत्ति, कविताको परिभाषा, कविताको संरचना, कविताका तत्वहरू, नेपाली कविताको विकासक्रम, बुकी फूलको मालाको अध्ययन र निष्कर्ष रहेका छन् ।

शोधलेखको पृष्ठ सङ्ख्या ९९ देखि १०१ सम्म जम्मा ३ पृष्ठमा छैटौं परिच्छेद रहेको छ । यस परिच्छेदमा २ वटा उप-शीर्षकहरू उपसंहार र सन्दर्भग्रन्थ सूची रहेका छन् । उपसंहार उप-शीर्षकमा यस शोधलेखमा भएका कुराहरूको निष्कर्ष वा सारांश दिने काम भएको छ । शोधलेखको अन्त्यमा सन्दर्भ ग्रन्थसूची राखेर शोधलेखको बीट मार्ने काम गरिएको छ ।

विषय सूची

पहिलो परिच्छेद

शीर्षक	पृष्ठ संख्या
१. शोधपत्र	१-५
१.१. शोधशीर्षक	१
१.२. शोधप्रयोजन	१
१.३. शोधपरिचय	१-२
१.४. समस्याकथन	२
१.५. शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६. पूर्वकार्यको समीक्षा/पूर्वाध्ययनको समीक्षा	२-४
१.७. शोधको औचित्य, महत्व र उपयोगिता	४
१.८. प्राक्कल्पना	५
१.९. शोधको सीमाङ्कन	५
१.१०.सामाग्री सङ्कलनविधि	५
१.११.शोधविधि	५
१.१२.शोधपत्रको रुपरेखा	५

दोस्रो परिच्छेद

२. शिव अधिकारीको जीवनी र व्यक्तित्वका विविध पाटा	६-२१
२.१. पृष्ठभूमि	६
२.२. वंशपरम्परा	६-७
२.३. पारिवारिक पृष्ठभूमि	७
२.४. जन्म र जन्मस्थान	७
२.५. बाल्यकाल	८
२.६. शिक्षा-दीक्षा	८-९
२.७. विद्यार्थी जीवनका प्रमुख गतिविधिहरू	९-१०
२.८. संस्कार कर्महरू	१०-११
२.९. कर्मक्षेत्रमा प्रवेश तथा सेवा	११-१२

२.१०.दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	१२
२.११. आर्थिक स्थिति	१३
२.१२.रुचि एवम् स्वभाव	१३-१४
२.१३. साहित्यिक लेखन, प्रेरणा र प्रभाव	१४
२.१४.प्रकाशित कृतिहरूको सङ्क्षिप्त सूची	१५
२.१५.जीवन र साहित्य सम्बन्धी धारणा	१५
२.१६. पुरस्कार तथा सम्मान	१६
२.१७.स्वदेश, विदेश यात्रा तथा भ्रमण	१६
२.१८.शिव अधिकारीको व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू	१६-२१

तेस्रो परिच्छेद

३. गजलको सैद्धान्तिक परिचय	२२-३१
३.१. गजल शब्दको व्युत्पत्ति	२२
३.२. गजलको परिभाषा	२२
३.३. गजलको संरचना र तत्वहरू	२३-२९
३.४. नेपाली गजलको विकासक्रम	२९-३१

चौथो परिच्छेद

४. शिव अधिकारीको साहित्यिक यात्रा र स्तर निर्धारण	३१-३७
४.१. साहित्यिक यात्रा	३२
४.२. गजलको विकासक्रममा शिव अधिकारीको उपस्थिति	३२-३३
४.३. कविताको विकासक्रममा शिव अधिकारीको उपस्थिति	३३-३४
४.४. चरण विभाजनको औचित्य र आधार	३४-३६
४.५. शिव अधिकारीको साहित्यिक कृतिका आधारमा स्तर निर्धारण	३६-३७

पाँचौ परिच्छेद

५. शिव अधिकारीका साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन	३८-९८
५.१. यथार्थता गजल सङ्ग्रहको अध्ययन	३८-५६
५.२. यथार्थता गजल सङ्ग्रहको निष्कर्ष	५७-५८
५.३. धरतीको माटो गजल सङ्ग्रहको अध्ययन	५८-७४
५.४. धरतीको माटो गजल सङ्ग्रहको निष्कर्ष	७४-७५

५.५. बुकी फूलको माला (मुक्तकमाला, २०७२) को अध्ययन	७५
५.५.१.कविता विधाको सैद्धान्तिक परिचय	७५
५.५.१.१.कविता शब्दको व्युत्पत्ति	७५-७६
५.५.१.२ कविताको परिभाषा	७६-७८
५.५.१.३. कविताको संरचना	७८
५.५.१.४. कविताका तत्वहरू	७८-८२
५.५.१.५. नेपाली कविताको विकासक्रम	८२-८७
५.५.१.६. बुकी फूलको माला (मुक्तकमाला) को अध्ययन	८७-९७
५.५.१.७.बुकी फूलको माला (मुक्तकमाला) को निष्कर्ष	९७-९८

छैटौं परिच्छेद

उपसंहार	९९-१०१
भावी कार्यको लागि सम्भावित शोधशीर्षकहरू	१०१
सन्दर्भ ग्रन्थसूची	

चिन्ह तथा सङ्क्षेपीकरण

१.	त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
२.	वि.सं.	विक्रम सम्वत्
३.	म.र.ब. क्याम्पस	महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
४.	पृ.	पृष्ठ
५.	इ.स.	ईस्वी सन्
६.	इ.न.पा.	इलाम नगरपालिका
७.	गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
८.	प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
९.	नि.मा.वि.	निम्नमाध्यमिक विद्यालय
१०.	मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
११.	उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
१२.	स्व.	स्वर्गीय
१३.	डा.	डाक्टर
१४.	क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
१५.	प्र.म.	प्रधानमन्त्री
१६.		परिच्छेद समाप्त भएको चिन्ह